

Konrád György

ÁLOM-E MÉG KÖZÉP-EURÓPA?

Hogyan jött újra divatba ez a fogalom a 80-as években? Talán nem egészen véletlenszerű incidenciák tűntek fel. Talán emlékeznek Milan Kundera szép esszéjére: Európa elrablása. 1982-ben írtam egy könyvet, aminek a címe Antipolitika volt és az alcíme Közép-európai meditációk. Czeslaw Milosz Nobel-díjat kapott és ő is ennek a fogalomnak a terjesztését vállalta magára. Elbukott már mind a magyar forradalom, mind a prágai reformkísérlet. A lengyel Szolidaritás kalandján is valamelyest túl voltunk, bekövetkezett a szükségállapot, és ezek az események jelezték, hogy itt nyugtalanodik egy része Európának, kényelmetlennek érzi az adott hatalmi kereteket és mintegy nemzeti érdekének tekinti, hogy kiszabaduljon azokból. Akkoriban mintegy négy nagy szereplője volt a politikai világjátszmának itt Európa körül: Észak-Amerika, Nyugat-Európa, Szovjetunió és ami marad, Közép- és Kelet-Európa. Az első három jól megvolt úgy, ahogy volt, a változtatás türelmetlensége nem jelent meg. Talán a nyugat-európai pacifizmus jelzett valamit ebből, mert a bipoláris világrendszer veszélyes helyzet volt, és a hidegháború könnyen válhatott meleg háborúvá, és úgy látszott, ha valamilyen összeütközés keletkezik az egymáshoz igen közel lévő szovjet és amerikai csapatok között, akkor az eszkaláció nagyon könnyen felfejlődhet a két Európa kölcsönös elpusztításához középható sugarú rakétákkal, atomrakétákkal. Majd Budapestre számos atomrakéta volt becélozva, és bár tagadták, hogy Magyarországon lennének atomrakéta-kilövő silók, később azonban kiderült, hogy voltak és a katonai doktrínák valami olyanról fecsegték, hogy a magyar csapatok majd Párizst fogják elfoglalni. Hasonlót lehet elmondani Csehországról, Lengyelországról és ennek megfelelően nyugat-európai országokról, és fennállt a lehetősége, hogy németek németek ellen fognak harcolni. Hogy ez a helyzet előállt, az köztudottan Jaltával magyarázható, Jalta pedig a második világháborúval magyarázható, azzal, hogy Németország nem fért a bőrébe. A német katonai terjeszkedés tönkretette a közép-európai lingua franca-t, mármint a német nyelvet, mint közép-európai lingua franca-t elhárította, és a katonai vereség után több mint 10 millió német származású közép- és kelet-európai ember kitelepítéséhez vezetett. Mintegy 6 millió zsidó elpusztításához, akik Európa és Közép-Európa összetartó elemei közül igen fontosak, törölt el.

A különféle bűnökben való különféle részvételek Európa és ezen belül Közép-Európa önértetét aláásták. Ezért meggyőzőbbnek látszott a kulturális tra-

díciónak, mint összetartó elemnek a hangsúlyozása. Nem véletlen, hogy írók tették ezt meg, és itt megjelenik egy ironikusan emlegethető kis jelenség, egyszer Dubravka Ugrešić mondta, hogy neki nincsenek jó esélyei, mert U-val kezdődik a vezetékneve, mert Kafka nyomán jöttek mindenféle közép-európai K-k, Kundera, Kiš, az én nevemet is említette, és éppen ezek az írók erre a tradícióra utaltak, amelyik Prágában, Bécsben, Budapesten, Krakkóban, Berlinben a háború, az első világháború előtt és után kifejlődtek, és egy kulturális virágzásnak, egy ilyen fellendülésnek adtak teret, majd aztán azt elpusztították. Nem lenne jó elfelejteni azt, hogy több Közép-Európa volt, az a cím, ami a táblán van a hátam mögött, egy látogatás során keletkezett Erhardt Busek, aki akkor Bécs alpolgármestere volt, meglátogatott engem New Yorkban, ahol egy ösztöndíjjal voltam, és ő kérdezte, hogy nem volna-e kedvem valami ilyesmi előadást tartani Bécsben a Schwarzenberg Halléban, mert ők akkor már elindították a Institut für Donauraum Vorschungot, A Dunatér Kutató Intézetet, és nehéz nem észrevenni, hogy a Duna-vidék, a Duna-medence az valamilyen régiót alkot. Azonkívül belépett a kulturális térképre, jelentős művekkel Kelet-Németország is, és érdekes módon a keletnémet értelmiségiek, diákok sok közösséget ismertek fel önmaguk és szomszédaik, keleti szomszédaik között. Szívesen jöttek Budapestre, amelyet szabadabbnak éreztek, mint saját országukat, ott találkoztak nyugatnémet rokonaikkal és barátaikkal, és valami hasonlót éltek át, mint amit mi korábban, mert ha mi, magyarok beszélgettünk újvidéki magyar költőkkel, írókkal, vagy ha ritka alkalmunk nyílt idejönni és Újvidéken meg nem állva elmenni mondjuk Dubrovnikig, különböző érdekes stációkon át Belgrád, Szarajevó, Mostar, akkor éreztük, hogy itt egy érdekes kultúrtáj van sok variációval, amely akkor nyitottabb volt, mint a mi vidékünk, mert katonailag nem volt úgy elválasztva nyugattól, és 1982-ben lehetséges volt éppen a lengyel szükségállapot kihirdetése után Dubrovnikban abban az egyetemi, oktatási centrumban részt venni olyan összejövetelen, ahol Európából és Kelet-Európából számos kiváló elme volt jelen, és a beszélgetés stílusa igen szabad volt.

Akkor még a legmerészebb álmom valami olyasmit tartalmazott, hogy a Szovjetunió húzódjon katonailag vissza önnön határai mögé, és ilyen módon ne legyen katonai érintkezés a két szuperhatalom között, finnlandizációról esett szó, amely a közép-kelet-európai országok számára akkor vágyálom volt, a nyugat-európai országok számára rémálom. Ezért nem nagyon voltak olyan tárgyalások, tárgyalási javaslatok az asztalon, amelyek a két szuperhatalom kölcsönös széthúzóadásáról szóltak. Ez a 89-es év, amelyet több szerző Annus Mirabilisnak nevezett, csodálatos év, ez megmutatta, hogy nem kellett fegyverek a keleti blokk felbomlásához, hogy a szavak ellátták ezt a munkát és a Berli fal a szavak hatására bomlott le. Ebben a különböző közép- és kelet-európai országoknak is megvolt a maguk szerepe és azoknak a demokratikus mozgalmaknak, amelyek a határokat megnyitották. Akkoriban volt egy olyan reménység, hogy a balti országoktól az Adriáig egy ilyen posztkommunista reformdemokrácia-zóna jelenik meg. És akkor jöttek a jugoszláviai háborúk, az önök relatív előnye hátrányba fordult. A relatív előny talán abban állt, hogy itt valamiféle nemzeti kommunizmus volt, és nem egy ilyen szovjet típusú kommunizmus, tehát erősebben volt begyökerezve a társadalomba a politika gazdasági rendszer, kevésbé kívülről rákényszerített, kevésbé katonai fegyve-

lemtől biztosított, mint itt, mármint minálunk, szóval Magyarországon, Lengyelországban vagy Csehszlovákiában katonai erővel volt rákényszerítve az országra, itt az ország maga csinálta magának. Ez azt jelentette, hogy mivel a lengyel–csehszlovák–magyar térségben a dolgot, ezt a társadalmi rendszert összekapcsolták a Varsói Paktum intézményével és ideológiájával, amikor ez a paktum, ez a katonai szövetség felbomlott, akkor ezek az országok megindultak újra a polgárosodás útján. Ezen az úton már jártak korábban is, csak még nem nagyon messze jutottak, de ha mondjuk az egykori Osztrák–Magyar Monarchia területén keresztül-kasul 1000 km-eket utazunk, akkor látunk hasonló iskolákat, kórházakat, állomásokat és színházakat, látunk hasonló vendéglőket, hasonló földszintes házakat, de ahogy ma a Palace Hotelből Belgrádban kijöttünk, láttam ezt a jellegzetes közép-kelet-európai városképet, Bauhaus-épületeket, 5-6 emeletes jól tervezett Bauhaus-épületeket a 30-as évekből, és aztán első világháború előtti vagy netán a 19. századból származó kedves, de elhanyagolt földszintes épületeket, és ahogy jöttünk Újvidék felé, a Duna meghatározó látvány volt, rajta a híd, amelynek megvan a története, és akkor nehéz nem gondolni a felrobbantott hidakra, Budapestnek 1944-ben minden hídját felrobbantották a visszavonuló német csapatok, és ez a hosszú sora a hídrombolásoknak, azt hiszem, hogy itt elég ismeretes példákat produkált a 90-es években, úgyhogy valami olyan álom volt ez, amelyben egy olyan vidékről, amelyen a hidak épségben maradnak, nincsenek veszélyeztetve, és nem csörömpölnek fel-alá a tankok.

Mondhatnánk, hogy Közép- és Kelet-Európa valósága nem annyira a társadalmi fejlődés, mint inkább a katonai alakulástól volt meghatározva 89 előtt, vagy megszállásoktól. A közép-európai történelemben azért is volt újszerű ez az év, 1989, mert először sikerült belülről áttörni, egy mondjuk hogy autoriter társadalmi rendet, belülről feloldani, egy demokratikus fordulatot a társadalmak maguk végre tudtak hajtani. Tehát mondhatnánk, hogy a polgári demokratikus forradalom mintegy 200 éves késéssel erre a vidékre is megérkezett, aminek mondjuk az egyik legfeltűnőbb kritériuma a sajtószabadság és a szerveződés szabadsága. Ez az áttörés rögtön a stratégia és a történelmi célok kérdését fölvetette. Kiderült, hogy már nem Közép-Európáról van álom, hanem Európáról van álom, és Európának túl a földrajzi, gazdaságtörténeli, politikatörténeli definíción valami lényeges összetartó elemét fedezték fel az európaiak, nevezetesen a polgári szabadságot, azt a jogállamot amelynek az elveit most éppen ez a Konvent próbálta írásba foglalni, amely az európai alkotmányt vázolja. Az egy olyan nemzetközi szisztémát eredményez, amelyben a nemzetközi intézmények részben korlátozzák a nemzeti szuverenitásokat és ennek a részt vevő országok alávetik magukat, de az egyének, az aktorok, a városok, a régiók számára megnyitják a határokat. Tehát azt lehetne mondani, hogy az egyének számára egy nagy kihívást eredményez. Diákok természetesnek tartják, hogy Európát fel-alá bejárják. Össze nem lehet hasonlítani egy mai budapesti diák életét az én egykori budapesti diákéletemmel. De ezt nemzedékem bármely tagja tudja magáról mondani, az egész közép-kelet-európai térségben.

Ha újabb jelenségekre tekintünk, akkor látjuk, hogy ez az Európa is tagoldódik, az öntudatok keresik a maguk helyét, most éppen Franciáország és Németország akarja keményen leszögezni a maga külön álláspontját az Egyesült Államokhoz képest, közben a közép-kelet-európai volt kommunista országok

ettől az állásponttól elhatárolódtak, ebből sietett az amerikai honvédelmi hadügyminiszter egy új definíciót találni ezekre az országokra mondván, hogy ezek az újak és a német–francia térség a régi Európa. Amikor ez elhangzott, éppen Berlinben voltam, és azt láttam az újságokban, hogy mindenütt főcím-ben, Berlinben, Párizsban megbotránkozás. Mi kevésbé vagyunk sértődősek, nem gondoljuk, hogy újak vagyunk, nem gondoljuk, hogy régiek vagyunk, újak és régiek is, olyan keverték, és semmiképpen sem szeretnék egy hasadást a nyugati szövetségen belül, mi kelet-közép-európaiak, mert a mi szerencsétlenségünk az volt, hogy a német–francia, illetve a német–angolszász ellentéttel egyszeriben két nyugat volt mellettünk, a német nyugat és az angolszász–francia nyugat, és ezek között választani pl. Magyarországnak tragédia volt, úgy-hogy érdekünkben áll egy bizonyos európai, nyugati, hozzátenném atlanti fe-gyelmet erősíteni, ugyanúgy, ahogy ezt a fegyelmet érdekünkben áll kiterjesz-teni keleti és délkeleti irányban.

Ha megfigyeljük, hogy melyek azok a látható jelek, amelyek kirajzolják a mi kiszabadulásunkat a keleti blokkból, arra utal, hogy a utca képe civilebb lett, a fegyverek valahogy sokkal kevésbé láthatók. Kevesebb egyenruha van, a vonaton nem trappolnak fel-alá bakancsos, géppisztolyos, pisztolyos embe-rek, a vám inkább kedves és humoros mint fenyegető, ha hálókocsin utazik az ember, nem csapják föl az ajtót ilyen fegyveres alakok, amikor áthaladunk egy határon. Szóval az antipolitika annyit is jelent, hogy a fegyveres államhata-lomnak hátrébb az agancsokkal. Nem vagyunk büszkék arra, hogy katonás nemzet vagyunk, csökkent a katonai szolgálati idő, fél évre, lehetővé vált a civil szolgálat, és most még ez is megszűnik, a hadsereg hivatásos lesz, tehát aki nem akar katona lenni, az nem lesz katona. Ezt éppen most szavazzák meg 1-2 éven belül, ez így kialakul. Ez annyit jelent, hogy a testi erőszak közvetlen lehetősége az életből eltűnik, helyesbíténék, nem tűnik el, csak csökken. Egy apróságot mondjak, hogy ez a fajta társadalmi berendezkedés vagy normalitás innen végképp eltűnik, abból fogom lemérni, hogy ha idejövök, akkor a szál-lodában nem fogják elkérni az útlevelemet úgy, hogy azt elveszik ott valahova, és másnap adják vissza. Mert amíg én túlságos ellenőrzés alatt állok, addig az állam nagy, én meg kicsi vagyok. Nos, az ilyen fegyveres hangulathoz hozzá-tartozik a kizárás, az exklúzió. Minél civilebb egy város, annál inkább vendég-látó. Ez a város tulajdonképpen sok tekintetben emlékeztet Temesvárra. Mind a kettőnek a létrejöttében és korai kifejlődésében Mária Teréziának szerepe volt, ugye, egy új ültetvény, egy új vidék, új város, amelyben együttéltek nagy kisebbségek, igazából nem volt többség, mondjuk Temesváron, németek, zsi-dók, magyarok, szerbek, románok. Ez volt az etnikai kompozíció. Újvidéken is eléggé hasonló, ami odavezetett, hogy nem lehetett egyiknek vagy másiknak az erőszakos fölénye vagy az eltűnése vagy az elszigetelődése sem a többségek, sem a kisebbségek részéről cél és stratégia. Ez a körülbelül 200, nem egészen 300 év, ami a mi modern város fejlődésünket jellemzi, végighúzódik az egész tér-ségen északról délre, vagy délről északra. A barokk nagyon lényeges városépi-tészeti elem Budapesten, Prágában, Krakkóban, Varsóban, ide is eljött, Ber-lingen, szóval tulajdonképpen ezekből a többé vagy kevésbé felvilágosult ab-szolútizmusokból a polgár a társadalom felé való fejlődése egy-, két-, három-száz éve van Közép-Európa mögött. Az irodalom és a kulturális intézmények is kb. 200–300 évesek, egy lépcsőzetes sort lehetne pl. a tekintetben megállá-

pítani, hogyan következtek egymás után különféle közép- és kelet-európai nyelvekre a lényeges fordítások, mikor fordították le Homéroszt és mikor Shakespeare-t és mikor indultak meg a különféle színházakban, nemzeti színházakban az egész európai drámairodalomból merítő előadások.

Az én prognózisom az, hogy ez az Európai Unió nem tud nem nőni, s egy lépést sem fog katonailag meghódítani, és az önkéntes belépések sora sem fog véget érni. Ez úgy látszik, mindenféle előnyöket kínál, amelyekhez képest a hátrányok, mérlegelve csekélyebben tűnnek fel. Eddig még semelyik Európai Unió-tag nem akart kilépni. Magyarországon újabban az interneten olyan viták zajlanak, hogy vajon nem lesz-e akkor nehezebb mákos tésztát, vagy mákos gubát akkor enni, mert a mákkal szemben az Európai Unióban valamilyen korlátozások vannak. A külügyminisztérium fontosnak tartja, hogy a mák kérdésében egy felvilágosult kompromisszumot alakítson ki. Szóval a nemzeti önérzet a mákkal nem fog nagyon megsérülni. Azt hiszem, hogy éppen attól, hogy különböző európai országok ehhez az unióhoz tartoznak, felébred bennük a vágy, hogy a maguk különösségét hangsúlyozzák, megjelenítsék, leírják úgy, hogy az integrációnak természetes velejárója az egyéni és a közösségi individualizáció. Az előbb említett prognózishoz hozzátartozik, hogy valamennyi időn belül, amely talán még az én életemen belül megtörténik, lehet, hogy azután Újvidék és Budapest között nem lesz fegyveresen őrzött határ. Ugyanezt az egész Balkánra gondolom. Sok minden elég furcsa lesz, ami közelmúlt a történelmünkben. És sok minden, ami ma a leginkább normális, folklorisztikusnak fog feltűnni. Minden prognózisnak megvan az a kockázata, hogy nem válik be. Vagy ebben az életben, vagy egy másikban majd diskurálunk erről.

Létezik-e még álom Közép-Európáról?

Erre van egy válaszom: komparatiztika létezik Közép-Európában, komparatiztika, összehasonlító irodalmi és történelmi kutatások. Mint politikai álom Közép-Európa eltűnt. Mint visszatekintés, mint történelmi vízió, mint irodalomtörténeti összefüggések, mint legkülönfélébb kongresszusok témája, mint az értelmiség intellektuális berendezésének bútorzata, létezik továbbra is, és akkor, amikor még álom volt, akkor még aránylag kevés tudás kapcsolódott hozzá. A mai történészek, művészettörténészek, irodalmárok sokkal többet tudnak a tárgyról. De nem kell hogy egy katonapolitikai valóságot vizionáljon, mert ez a munka el van végezve az Európai Unió által.

Mivel a kelet-európai országok végigálmodták az álmukat és bejutottak az Európai Unióba, megálmodták, most miről álmodhatnának?

Muszáj álmodni? Terveznek. Élik a maguk életét. Nem biztos, hogy a jövő szebb fogalom, mint a jelen, lehetséges, hogy emlékezni fognak, az is gazdagabb, mint a képzelődés a jövőről. A világ legunalmasabb olvasmánya a futrológia, az egész metafizikai rendszerből mindig a paradicsomképek a legbanálisabbak, a pokol nagyszerű irodalmilag, Dante mennyországa: végül is marad a dologból egy szép kertnek a gondolata, mely emlékeztet az élvezetek kertjére.

Én ma azt hiszem, hogy az a határ, ami a katolikus, illetve a görögkeleti Európa között húzódik, nem határa Európának. Azt hiszem, hogy az a határ, amelyet hagyományosan a földrajz relevánsnak gondol, az Ural, nem határa Európának. Hiába is berzenkedett Dosztojevszkij Európa ellen, Oroszország

is Európa akar lenni. Ankara is Európa akar lenni, és Vlagyivosztokig eltart egy civilizáció. És utána jön Tokió, ahol decemberben karácsonyfákat árulnak, noha ők nem keresztények. Mert azt hiszem, hogy egymás megtanulása, egymás meglátogatása, egymás tanulmányi utakkal való kitapasztalása, ez valószínűleg a hódítás új alapja. Szóval lehetséges, hogy Szerbiának most a közeli években a saját öntudatát kell kialakítania, ma minden bizonytalansággal különbözni fog a horvátokétól, bosnyákokétól stb., de ezután az összezsugorodás után következik egy kitérés. És következik egy olyan imperializmus, amihez egy csúzlilövés sem kell, amihez elég a könyvtár és az utazás, meg a világháló, szóval tulajdonképpen az a kérdés, hogy ki tanulja meg jobban a világot, a környezők vagy a távoliak. E tekintetben ezeknek a nyugtalan, kíváncsi és újjukat kereső közép- és kelet-európaiknak jó esélyeik vannak.

Elhangzott az újvidéki újságíróiskolában, 2003. február 12-én